

Josef Polišenský, **Třicetiletá válka a český národ**. Praha 1960, Naše vojsko, str. 238.

Třicetiletá válka a v ní česká otázka patří k dosti často zpracovávaným tématům obecných i českých dějin. Zatímco vojenské události a základní fakta z diplomatických jednání jsou již více méně prozkoumány — i když i zde dochází k novým doplňujícím poznatkům (např. Poršněvovy a Vajnštejnovy práce o poměru Moskevské Rusi k evropskému západu a zvl. ke Švédsku, Polišenského studie o vztahu Čech k Nizozemí apod.) — nelze totéž zdaleka tvrdit o příčinách, které válku vyvolaly, o silách, které vedly armády do bitev a řídily akce diplomatů. Že to nebyly jen náboženské ideje, to věděli dobře již někteří současníci, i když náboženství bylo stále důležitou formulací třídního a mocenského programu. Marxistická historiografie nemůže také přestat na koncepci třicetileté války jako mocenského konfliktu nebo konfliktu centralizačního a stavovského státního principu. Je třeba hledat hlubší sociálně ekonomické a třídní kořeny, které konflikt určovaly, podmiňovaly mocenské koalice a které byly politickými a náboženskými hesly pouze vyjádřeny.

Polišenský propracovává ve svých studiích o 17. století, které jsou v knize shrnuty, snad nejdůležitější pojetí, které třicetiletou válku chápe právě jako důsledek ekonomickosociálních a třídních poměrů 1. pol. 17. století, tedy jako velký válečný konflikt rozkladu feudalismu a počátků kapitalismu. Je kladem jeho pojetí, že nevychází z teorie „krize století“, která zdánlivě podává pro třicetiletou válku dostačující vysvětlení. Tato koncepce je dnes nejdůležitější uplatněna v pracích francouzské sociologickohistorické školy. Spokojuje se ovšem s pouhým pluralistickým popisem krizových jevů v oblasti hospodářství, státu, ideologie, aniž by podávala jejich vědecké vysvětlení. Místo dalšího hromadění sporných dokladů o všeobecné krizi 17. století hledá Polišenský původ třicetileté války v divergenci evropského sociálně ekonomického vývoje na země, kde se prosazují kapitalistické poměry (Nizozemí jako jádro koalice s Anglií a Francií) a země převahou feudální (Habsburkové, papežství, Polsko), mezi nimiž vznikalo napětí. Třicetiletá válka je tedy, zejména ve svých počátcích, kdy hegemonek protihabsburského tábora je nizozemská buržoazie, bojem mezi zeměmi feudalismu a zeměmi nastupujícího kapitalismu.

Toto vysvětlení je ovšem plně oprávněné pouze pro počátek války, kdy — jak Polišenský dokázal — bylo Nizozemí hlavní silou protihabsburského boje. Samotné mocenské zájmy a spory mezi státy i se stejnou strukturou mají velký význam a sociálně ekonomická diference mezi soupeřícími stranami stírá, zvláště po vstupu Francie do války. Česká válka však probíhá právě v době, kdy sociálně ekonomická rozdílnost konflikt určuje, a tím je dána nová, ovšem velmi obtížná otázka, jaký vztah vůbec české země k rozkladu feudalismu a počátkům kapitalismu a k událostem tímto procesem určeným mají. Vždyť české země se ocitají v jedné frontě s kapitalistickým Nizozemím!

Důsledně uplatnění uvedeného pojetí třicetileté války na české stavovské povstání, chápané přirozeně jako první fáze evropského zápasu, je závislé na analýze ekonomických a třídních poměrů předbělohorských v českých zemích. Poměrně intenzivní studium předbělohorské ekonomiky v posledních letech dává již dnes určité předpoklady k této analýze. Polišenský shrnuje tyto výsledky, aby mohl charakterizovat strukturu českých zemí a srovnat ji s jinými oblastmi. V tomto shrnutí se promítá současný stav dosavadního studia, pozitivní výsledky, problematické závěry i bílá místa. Nejkonkrétnější je zatím obraz vývoje feudálního velkoostatku, zvláště v Čechách, kde je možno agrární poměry i obzorů diferencovat. Méně zdařilá je již autorova charakteristika poměrů na Moravě, při níž se nechal příliš ovládnout Morysonovým takřka idylickým popisem a kde silně podcenil rozvoj vrchnostenského zbožího hospodářství. Nelze např. souhlasit se závěrem, že „... většina moravských panství se přidržovala starších tradic a jejich pánům šlo především o to, dostat z poddaných hotové peníze“ (str. 44). Na většině panství jasně převládala snaha o tržní zisky a právě ta panství, která Polišenský označuje za „podnikatelská“, v tomto směru zaostávala. Daleko méně pozornosti je věnováno poměrům poddaných. Zde se přijímá v podstatě názor, že druhé nevolnictví se ještě neprosadilo a že situace poddaných tedy nebyla v této době mírořádně těžká. To ovšem vyplývá z toho, že 2. pol. 16. a poč. 17. století v dějinách poddaných je dosud nedostatečně zpracována. Další studie zřejmě tento názor budou korigovat.

„Dosavadní výzkum ukazuje — resumuje Polišíenský — že předbělohorské Čechy byly ve svém hospodářském vývoji ovládnuty dvěma tendencemi: převládající tendencí feudální, a tendencí, představující zárodky kapitalistické ekonomiky. Historie stavovského povstání a třicetileté války je do značné míry určována osudy těchto dvou tendencí“ (str. 19). Je ovšem třeba říci, že „zárodky kapitalistické ekonomiky“ jsou dosud v předbělohorské době málo prozkoumány a že je vůbec nejasné, co máme za zárodky kapitalistické ekonomiky považovat. Dosavadní práce o městech přinesly v tomto smyslu spíše negativní výsledky; ukázaly, že v 2. pol. 16. století královská města stagnovala a upadala, že se ve městech nevytvářel kapitál ani manufaktura. Zárodky kapitalistické ekonomiky jsou spíše na venkově. Polišíenský upozorňuje na počátky rozptýlené plátenické manufaktury a na pronikání obchodního kapitálu. Bude však třeba objasnit klíčový problém, v jakém vztahu je ke „kapitalistické“ tendenci struktura velkostatku a postavení poddaných.

Společná fronta českých zemí s Nizozemím tedy nevychází z obdobné hospodářské struktury a z tídní solidarity buržoazie. Nicméně úloha měšťanstva v českém povstání nelze podceňovat, přes jeho nespornou slabost. Polišíenský ukázal, že právě měšťané měli významnou podíl v diplomatických jednáních v Nizozemí, že poskytovali povstání soustavnější podporu než šlechta a že české povstání mělo v cizích zemích kladný ohlas právě u měšťanstva. V této souvislosti zasluhuje pozornosti zvláště ohlas českého povstání v Anglii, který měl jistou roli i ve vývoji vnitřních poměrů.

Co však vedlo české feudály — nepochybné hegemony povstání — do otevřeného protihabsburského odboje? Polišíenský na tuto otázku odpovídá: krize důchodů feudálního velkostatku, která zotřila boj o moc ve státě mezi skupinami šlechty, doufajícími, že najdou v ovládnutí státního aparátu východisko z tíživé finanční situace. Tato téze, podložená zatím jen dílčími poznatky, přináší pro vnitřní příčiny povstání cenné vodítko.

Dokonalý rozhled po současné evropské situaci, daný obdivuhodným zvládnutím literatury, umožňuje Polišíenskému provést i nové hodnocení českého povstání a české války nejen z hlediska národních, ale i evropských dějin. Naše dosavadní historiografie se doposud zaměřovala převážně na hodnocení stavovských v ú d e ů, jejichž nerozhodná a třídně úzce omezená politika je i Polišíenským po zásluze odsouzena. Nicméně dosti smutný pohled na vedení povstání a války, mezi jehož předáky marně hledáme velkou osobnost, nemůže vést k odsouzení a ke skeptickému názoru na české povstání a na českou válku vcelku. Dnes neobstojí ani kdysi v české historiografii takřka kanonizované hodnocení ze zorného úhlu vývoje státních forem. Na to Polišíenský poukazuje stručnou analýzou stavovského státu a habsburského absolutismu. Dříve byla forma státu oddělována od ekonomické a třídní základny, které sloužila. Avšak habsburský absolutismus, opírající se o feudální magnáty a vycházející z feudální ekonomiky, nemohl mít proti stavovskému státnímu principu progresivní ráz. Dějinná nutnost absolutismu, jako pokrokovější státní formy, proklamovaná kdysi Palackým, je poč. 17. století přinejmenším sporná, protože stavovský stát v této době řešil dané úkoly stejně jako stát absolutistický.

Je zde tedy ještě možnost — a té Polišíenský právě může využít — hodnotit české povstání a válku jako součást současného evropského zápasu. Zde není pochyb o tom, že české povstání bylo spojnecem progresivních evropských sil. Na jedné straně je tu spojení s Nizozemím a na druhé straně, jak ukázali sovětští historikové, zabránila česká válka rozvinutí reakčních polsko-habsburských plánů proti Moskevské Rusi a objektivně tak přispělo k upevnění ruského státu. Na tyto souvislosti Polišíenský spíše jen upozorňuje, stejně jako na zajímavou koncepci českého stavovského povstání jako formy národně osvobozenického boje.

Vlastní vylíčení průběhu třicetileté války se opírá o nejnovější výsledky bádání a zaměřuje se důsledně opět na sledování mezinárodních souvislostí s českým prostředím. Jsou zde pozoruhodné postřehy o mnoha důležitých otázkách 17. století, ať je to již problém osobnosti Valdštejnovy, učení Komenského, úlohy emigrace a živé vylíčení vojenských akcí. Soustavná pozornost je věnována osudům a úloze lidových mas během války. Autor zde volí zajímavou, ovšem poněkud problematickou metodu, která měla nahradit dosavadní nedostatky prací o poddaných během války, koncipovaných tak, aby vyhovovaly autorovu záměru, tedy především o „všedních“ osudech. Zlínské panství na východní Moravě je autorovi základnou „mikroanalýzu“ poddaných poměrů. Zlínské panství proto, že s jeho dějinami je autor zřejmě podrobně obeznámen a pak i proto, že je v oblasti valašských povstání, neaktivnějšího lidového hnutí. To je ovšem pouze ilustrace a zlínské poměry nemohou být zobecnovány. Je zde také patrné omezení dané rozsahem knihy. Osudy lidu, především venkovského, jsou tudíž stále otevřenou otázkou, a to jak ve smyslu účinků války na osudy poddaných, tak ve smyslu působení lidových mas na vývoj vojenských a politických událostí. Dosud známe, a to se v Polišíenském práci promítá, jen některé ničivé následky drancování a na druhé

straně selská povstání. Ale poddanská otázka byla i důležitým činitelem v politických plánech válčících mocností, jakýmsi spodním tónem některých plánů a akcí, který dosud čeká na objasnění. A posléze zde je ještě jeden problém: jak a proč byl zlomen soustavný odpor poddaných proti nevolnictví a robotě právě v době války. Nehylo to právě obrovská mobilizace vojenských sil feudálů, která zde měla rozhodující význam?

Tyto poznámky nechťly vyčerpát problematiku Polišenského publikace, chtěly jen ukázat na novost její koncepce. Ostatně autor nemohl v této práci podat vyčerpávající vylíčení v rozsahu a hloubce, kterých by byl schopen a které by bylo k plnému vědeckému ozřejmání daných otázek zapotřebí. Vždyť jeho publikace vychází v populárně zaměřené knižnici Našeho vojska, určené širokému čtenářskému okruhu. Tato knižnice však přinesla již řadu průkopnických monografií, které vhodně spojily novost vědeckého marxistického hodnocení důležitých úseků našich dějin s živou formou výkladu. Polišenského publikace se zde zařazuje na velmi čestné místo. Je to kniha shrnující rozsáhlou literaturu a vlastní autorovy práce, které dosáhly vysokého ocenění v marxistické literatuře a kterým nemůže upřít jejich hodnotu ani buržoazní kritika. Současně je zde formulace nových otázek, program dalšího studia, a dobře podaný, plastický výklad.

Josef Válka

I. S. Kon, **Filosofskij idealizm i krizis buržoaznoj istoričeskoj mysli**. Moskva 1959, 402 str.

Studie, které se zabývají teoretickými otázkami vědeckého výkladu dějin ze stanoviska konkrétní praxe historikovy a které ukazují, jak jsou jednotlivé metodologické principy uplatňovány v běžné historické práci a produkci, jsou mnohem méně četné, než obecné výklady o principech historického poznání a o různých pojetích dějin. Zásadní metodologické práce jsou psány většinou filozofy, kteří často přes všechnu poučenost neznají vnitřní situaci soudobé historiografie. Tím se zmenšuje ohlas a vliv teoretických prací mezi odbornými historiky propadajícími často mínění, že obecné úvahy nemají bezprostřední význam pro jejich analytickou a monografickou práci. Konečným zhoubným důsledkem (vyplývajícím ovšem i z jiných příčin) bývá obecně konstatovaná slabá teoretická úroveň vlastní dějepisné práce.

Za takové situace jsou nad jiné potřebné práce, jež zařadí obecné problémy filozofické a metodologické do širších souvislostí podle toho, jak se realizují v historické produkci. Této potřebě vychází vstříc Konova kniha, která je soustavným přehledem buržoazní filozofie a metodologie dějin přibližně od konce minulého století po přítomnost. Jde o práci, jež má výslovně polemičské zaměření a jež se vyrovnává ve veliké šíři z pozic marxistické historiografie se spleť rozmanitých názorů na historii. Toto kritické účtování je současně i užitečným a praktickým průvodcem početnou produkcí o filozofii dějin z posledních let. Reguluje literaturu psanou ve všech zemích důležitých pro vývoj buržoazního dějepiscetví a sleduje ji v nevšední úplnosti takřka až do okamžiku, kdy byla kniha odevzdána do tisku. Pokud vím, neexistuje v buržoazní literatuře kniha, která by vynikala aspoň v ohledu materiálovém podobnou erudicí a časovostí.

Hlavní hodnotou Konovy knihy není jen její zevrubnost, ale kritika současného stavu buržoazního historického myšlení. Autorova analýza vychází z vědomí, pocíťovaného a vyjadřovaného už déle než půl století, že buržoazní dějepiscetví je v krizi. Kon sleduje kořeny této krize v mnohostranných vztazích společenských, ideologických i historiografických. Už před ním bylo známo, že krize buržoazní historiografie je součástí obecné krize kapitalistické společnosti a její ideologie. Kon se nespokojuje jen tímto zjištěním. Neměří a nehodnotí lusteriky jen podle jejich názorů společenských a politických, ale nejméně se stejným důrazem podle význanaru a společenského dosahu jejich díla vědeckého, historického. Je to zásada důležitá, protože ztotožňování těchto dvou zorných hledisek se objevuje stále často v nejrůznějších dílech o dějinách historiografie. Najdeme je např. v posledních pracích sovětských (v Astachovově knize o dějepiscetví ruském a Vinogradově práci o historiografii anglické), ale paradoxně i v historiografii buržoazní, která si obvykle společenských důsledků vědecké práce nerada všimá (jako výjimku připomínám nedávnou práci P. Stadlera o francouzském dějepiscetví 19. století).

V Konově výkladu se zevrubně osvětluje krize buržoazního dějepiscetví jako součást obecné ideologické krize buržoazní společnosti počínající od konce 19. století. Současně se však ukazuje, že roste z podmínek a předpokladů obsažených v rozvoji samotné historické vědy. V zásadě jde o to, že stará idealistická a metafyzická metodologie se ukázala neschopná zvládnout překypující množství nových poznatků a vyrovnat se s novými problémy vynořujícími se před historickou vědou. Různé pokusy buržoazního myšlení o překonání této krize